Valeriu Sclifos

CORELAȚIA DINTRE UNITĂȚILE FRAZEOLOGICE SOMATICE REGIONALE ŞI CELE LITERARE

Materialul lingvistic colectat în timpul anchetelor de teren, efectuate în peste 60 de localităţi ale Republicii Moldova, cu ajutorul unui chestionar special constituit din circa 300 de întrebări directe şi indirecte, ne demonstrează cert că graiurile populare, aceste adevărate „arhive vii" ale limbii române, păstrează un inventar bogat şi variat de unităţi frazeologice. Cercetarea acestora merită o atenţie deosebită din partea specialiştilor.

În baza faptelor de limbă înregistrate pe teren, putem aborda o serie de probleme ce ţin de particularităţile structurale ale unităţilor frazeologice regionale. Considerăm frazeologism regional propriu-zis unitatea semantică stabilă, cu un conţinut afectiv, caracter expresiv şi sens figurat specifică dialectelor sau graiurilor populare.

Analiza elementelor componente din cadrul unităţilor frazeologice regionale a arătat în mod convingător că o parte considerabilă a faptelor de limbă supuse cercetării (circa 20% din tot materialul frazeologic adunat pe teren) sunt alcătuite din cuvinte ce fac parte din vocabularul fundamental al limbii române, în special din termeni ce denumesc diferite părţi ale corpului omenesc (*cap*, *ochi*, *ureche*, *limbă*, *gură*, *mână, picior* ş. a.), ale animalelor (*coadă*, *coarne* ş. a.) sau diverse organe interne (*inimă*, *ficat*, *plămân*, *maţ*, *rânză* ş. a.).

În studiile de specialitate aceste cuvinte sunt numite lexeme somatice sau somatisme (din limba greacă ***soma*** „corp" şi ***somatikos*** „care se referă la corp, care aparţine corpului"), iar unităţile frazeologice cu astfel de elemente componente – frazeologisme somatice.

„Limba, – afirmă Gheorghe Bulgăr, – tinde spre o înnoire continuă a mijloacelor de exprimare, pentru a putea sugera cât mai expresiv şi mai nuanţat valorile gândirii şi amploarea unor stări afective. Una din aceste soluţii… constituie superlativul afectiv, popular, conţinut în unele expresii şi locuţiuni care folosesc denumiri ale corpului omenesc. De exemplu: *slab de-i poţi număra coastele*; *numai ochi şi urechi*; *cât te-ai învârti într-un picior* ş. a." [1, p. 583].

Iar cercetătorul Viorel Păltineanu constată într-un articol al său că „părţile corpului şi numele de animale sunt două nuclee importante în terminologia populară în general; acestea au generat şi numeroase expresii idiomatice" [2, p. 13].

Astfel, drept unitate frazeologică somatică este considerată acea unitate a limbii care conţine în structura ei unul sau câteva lexeme ce denumesc organele sau părţile componente ale corpului omenesc sau ale animalelor. De exemplu: *A roadi ureќili cuiva* iron. = a cere insistent cuiva un obiect, un lucru; *A nu avea rozov la obraz* = a fi obraznic, lipsit de respect; *A da pe cineva de-a rân□a-ntoarsî* iron. = a face pe cineva de râs, de ocară; *A-ş împlé guşa* iron. = a mânca mult, pe săturate; *A căuta cuiva în coarni* iron. = a răsfăţa pe cineva ş. a.

Conform opiniilor judicioase ale specialiştilor din domeniul frazeologiei N. N. Kirilova, V. P. Şubina, R. M. Vaitraub, N. Cunicaia ş. a., care cercetează în mod special tipul dat de unităţi frazeologice în baza materialului faptic din limba literară (respectiv în franceză, germană, rusă şi română), precum şi ale constatărilor făcute de cercetătorii

BDD-A6609 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:46 UTC)

A. I. Fiodorov, M. V. Oriol, C. N. Procoşeva ş. a. în baza materialului lingvistic din graiurile ruseşti, acest grup tematic constituie un strat frazeologic impunător ca număr, foarte uzual şi expresiv, deţinând un loc aparte în sistemul frazeologic al diverselor limbi.

În articolul de faţă ne propunem să urmărim corelaţia dintre unităţile frazeologice somatice regionale şi cele din limba literară, în scopul elucidării unor aspecte mai importante ale temei propuse, şi anume:

a) raportul dintre unităţile frazeologice somatice regionale şi unităţile frazeologice somatice literare;

b) asemănările şi deosebirile dintre unităţile frazeologice somatice regionale şi unităţile frazeologice somatice literare.

Ca urmare a cercetării în plan comparativ a frazeologismelor somatice regionale şi a celor similare din limba literară, din punct de vedere al gradului de coincidenţă/ noncoincidenţă în plan semantico-structural, au fost evidenţiate trei tipuri principale de unităţi frazeologice de acest fel.

1. Primul tip de unităţi frazeologice somatice este comun graiurilor populare şi limbii literare. Frazeologismele în cauză coincid ca structură, însă diferă de cele literare prin:

a) anumite modificări de ordin fonetic (reducerea anumitor sunete din componenţa cuvântului, apariţia unor sunete noi în structura cuvântului, schimbarea poziţiei accentului în cuvânt ş. a.). De exemplu: *A faîi cuiva capu călindar*[i] gr. şi *A face cuiva capul calendar* lit. = a zăpăci pe cineva, spunându-i foarte multe lucruri; *A i sî scurî oќii după îniva(i)* gr. şi *A i se scurge ochii după cineva* lit. = a se uita cu mult drag la cineva; *I-o mas îoarîii în pânci* gr. şi *I-au mas şoarecii în pântece* lit. = se spune despre un om foarte flămând; *A-ş ţâné limba după dinţ* gr. şi *A-şi ţíne limba după dinţi* lit. = a tăcea, a se abţine să vorbească; a se abţine de a spune ceva nepotrivit ş. a.

b) unele schimbări morfologice (diferenţa de gen sau de număr a unuia dintre componenţi). De exemplu: *A faîi oќii cât o îapî* gr. şi *A face ochii cât cepele* lit. = a rămâne mirat, uimit; *A fi puţânî la minti* gr. şi *A fi puţin la minte* lit. = a nu avea judecata sănătoasă; *A fi puţânticî la trup* gr. şi *A fi puţin la trup lit.* = a fi mic şi firav ş. a.

c) anumite transformări de ordin sintactic, în care construcţiile au structuri diferite. De exemplu: *A sî liќi cuiva coastili di pântiîi* gr. şi *A fi cu pântecele lipit de coaste* lit. = a fi foarte flămând, înfometat ş. a.

d) unele modificări de natură semantică. Având structuri identice, atât în graiurile populare, cât şi în limba literară, tipul dat de unităţi frazeologice se deosebesc între ele după sens. De exemplu: *A fi copt la os* gr. = a fi deştept, ager la minte şi *A fi copt la os* lit. = a fi înaintat în vârstă; *A-ş înfla nărili* gr. = a se chercheli, a se ameţi şi *A-şi umfla nărili* lit. = a-şi lua un aer semeţ; a se îngâmfa; *A-ş odihni oasâli* gr. = a muri, a se stinge din viaţă şi *A-şi odihni oasele* lit. = a se reface, a se restabili ş. a.

2. Cel de-al doilea tip de unităţi frazeologice somatice regionale sunt cele care din punct de vedere al organizării structurale au suferit anumite modificări sau completări. Exprimând aceleaşi sensuri, frazeologismele somatice regionale, în raport cu cele similare din limba literară, se caracterizează prin:

a) substituirea componenţilor lexicali. De exemplu: *A-ş ţîné plânsu cu dinţâi* gr. şi *A-şi ţíne inima cu dinţii* lit. = a se stăpâni, a răbda; *A sta cu grija-n pumn* gr. şi *A sta cu grija în spate* lit. = a-şi pierde liniştea sufletească, a se tulbura; *A nu şti niî cu sufletu* gr. şi *A nu şti nici cu spatele* lit. = a nu fi la curent cu ceea ce se petrece în jur ş. a.

b) adăugarea unor elemente noi în structura unităţii frazeologice somatice regionale, comparativ cu cea din limba literară, de multe ori mai plastice, expresive şi care, de obicei,

BDD-A6609 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:46 UTC)

concretizează unul din cuvintele unității frazeologice respective. De exemplu: *A-i fu□i (*sau *a-i îmbla) oќii ca mer□ica (*sau *ca o mer□icî)* gr. şi *A-i fugi cuiva ochii* lit. = a privi insistent; a nu-şi putea lua ochii de la cineva; *A nu avea nas la borş* gr. şi *A nu avea nas* lit. = a nu îndrăzni, a nu avea curaj (să întreprindă ceva) ş. a.

3. Cel de-al treilea tip de unități frazeologice somatice este specific graiurilor populare cercetate. Acestea cuprind frazeologisme care:

a) conțin în structura lor cuvinte sau forme regionale, inclusiv unități somatice regionale. De exemplu: *A fași cuiva capu macahon* = a plictisi pe cineva, spunându-i mereu aceleaşi lucruri; *A avea pișoarili cât râşќitoarili* iron. = a avea picioare lungi şi subțiri; *A-i da cuiva o brâncî* = a îmbrânci, a lovi cu putere pe cineva; *Mănâncî di-i crapî bojoșii* = mănâncă lacom, în grabă ş. a.

b) sunt constituite din lexeme somatice cu nuanță peiorativă, folosite pentru denumirea unor părți ale corpului omenesc sau ale animalelor (*bostan*, *tărtăcuță*, *scăfârlie*, *moacă* pentru „**cap**”; *bot*, *râşniță*, *leoarbă* pentru „**gură**”; *labă*, *gheară*, *brâncă* pentru „**mână**”; *gaide*, *gaibere*, *craci* pentru „**picioare**” ş. a. De exemplu: *A da cuiva la* (sau *pisti*) *scăfârlii* = a lovi cu putere pe cineva; *A fași botu ca scripca* = a se supăra, a fu supărăcios din fire; *A sta cu gaiberli-n* (sau *gaidili-n*) *sus* = a sta răsturnat după o lovitură*; A-i înќidi cuiva râşnița* (sau *leoarba*) = a pune pe cineva în situația de a nu putea spune nimic ş. a.

c) sunt alcătuite din cuvinte care devin unități somatice datorită asociației prin asemănare cu unele organe sau părți componente ale corpului omenesc, cum ar fi: *unde*, *clape*, *telefoane* pentru **urechi**; *fasole*, *obloane* pentru **ochi**; *aripi*, *greble* pentru **mâini** ş. a. De exemplu: *A întindi undili* = a asculta foarte atent; *A şâdé cu ariќili-n pomânt* = a fi amețit de băutură; *A-ş puni greblili-n cap* iron. = a-şi frământa mintea, capul; a fi agitat; *A căsca obloanili* = a privi cu curiozitate sau mirare naivă la cineva ş. a.

Mai trebuie menționat faptul că unele frazeologisme regionale au o extindere teritorială redusă ori sunt caracteristice anumitor localități din graiurile populare cercetate. De exemplu: *A dușî pișoarili pi fundu Măritovii* (Măritova – parte mai îndepărtată a satului) = a dispărea undeva, a pleca într-o direcție necunoscută (s. Lozova, r-nul Străşeni); *A umbla cu limba pi umăr* = a fi limbut, guraliv (s. Măgurele, r-nul Ungheni); *A rămâne din gol cu ќelea* iron. = a rămâne sărac de tot (s. Geamăna, r-nul Anenii-Noi); *A spăla cuiva oasâli* = a bârfi, a vorbi de rău pe cineva (s. Unchiteşti, r-nul Camenca) ş. a.

Din cele relatate mai sus, observăm că terminologia corpului omenesc constituie o sursă importantă de îmbogățire a inventarului de unități frazeologice somatice atât în graiurile populare, cât şi în limba literară. Uneori, vorbitorii de grai, pentru caracterizarea unei calități, stări, acțiuni etc. ale omului, utilizează chiar câteva frazeologisme somatice sinonime. Astfel, în graiurile cercetate, unui om care are auz prost ori se preface că nu aude i se zice că *O trimăs ureќili la păscut* ori *I-o crescut șuperș* în ureќ[1]; unui om flămând peste măsură i se spune că *I sî dau mațâli-n scrânșob di foami*; *I sî spânçurî mațâli di foami* ori *I s-o făcut mațâli cârlig*; unei persoane care se supără uşor i se zice: *O pus nasu la iernat*; *O pus bu□a la prăşât*; *Şădi cu buçla-ntoarsî*; *Şădi cu buçâli-nflati*; *O-ntors (*sau *o pus) bu□âli pi dos* ş. a.

Din analiza comparativă a unităților frazeologice somatice din graiurile populare şi a unităților frazeologice somatice din limba literară constatăm următoarele:

1. Frazeologismele somatice regionale în raport cu frazeologismele somatice din limba literară se caracterizează prin unele trăsături distinctive. Printre acestea reținem următoarele:

a) anumite modificări de ordin fonetic, morfologic şi sintactic;

b) substituirea unor elemente lexicale, adăugarea unor unități lexicale noi în raport cu structura unităților frazeologice somatice literare;

BDD-A6609 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:46 UTC)

c) anumite particularităţi semantice distinctive, specifice frazeologismelor somatice regionale în comparaţie cu cele similare din limba literară.

2. Unităţile frazeologice somatice din graiurile populare cercetate, pe lângă faptul că includ în structura lor (ca şi unităţile frazeologice somatice literare) cuvinte din vocabularul fundamental al limbii române, mai conţin pe deasupra: cuvinte sau forme regionale (*macahon*, *râşḱitor* ş. a.), inclusiv lexeme somatice regionale (*bojoc*, *brâncă*), lexeme somatice cu valoare peiorativă (*leoarbă*, *gaibere* ş. a.).

Uneori, în componenţa unităţilor frazeologice somatice regionale, pentru desemnarea unor părţi ale corpului omenesc, se întâlnesc cuvinte cu sens figurat (*unde, greble, obloane* ş. a.), care oferă acestora un dinamism aparte şi o expresivitate deosebită.

3. Cele mai multe frazeologisme somatice regionale supuse cercetării sunt alcătuite după modele specifice graiurilor populare, iar alte unităţi frazeologice de acelaşi tip, mai puţin numeroase, sunt create după unele prototipuri cunoscute anterior în graiurile populare sau în limba română literară ori sunt constituite prin analogie cu alte modele frazeologice existente în limba română.

Referinţe bibliografice

1. Gh. Bulgăr. *O problemă de stilistică: locuţiuni şi expresii cu valoare de superlativ, construite cu denumiri ale părţilor corpului omenesc*. În: Limbă şi literatură, 1972, nr. 4.

2. V. Păltineanu. *O tendinţă a denominării – concentricitatea*. În: Cercetări de lingvistică, XXV, 1980, nr. 1.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

BDD-A6609 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:46 UTC)